

BOŘIVOJ KŇOUREK – LENKA J. BUDILOVÁ DŮM VE VOJVODOVU, STAVEBNĚ-HISTORICKÝ VÝVOJ, KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ ROZMĚR

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015, 299 + XVI s.,
fotografie, nákresy a mapy v textu. ISBN 978-80-7325-382-0.

Asi žádné české lokalitě nebylo věnováno tolik odborných publikací jako vesnici Vojvodovo v severozápadním Bulharsku, kterou založili na počátku 20. století Češi a půl století tvořili jádro obyvatel. Většinu napsal Marek Jakoubek, kterého k zájmu o Vojvodovo přivedl bulharský etnolog, slavista a bohemista Vladimír Penčev. Jakoubek pak spolupracoval a přivedl do Vojvodova další badatele, kteří studium lokality dál tematicky obohacují. K nim patří i sociální antropoložka Lenka Jakoubková Budilová, která Vojvodovo navštívuje od roku 2001, napsala o něm vícero studií a knihu *Dědická praxe, sňatkové strategie a pojmenování u bulharských Čechů v letech 1900–1950*. Ta si nejnověji přizvala ke spolupráci potomka vojvodovských Čechů, stavebního inženýra Bořivoje Kňourka, který se o Vojvodovo také zajímá, a společně napsali knihu *Dům ve Vojvodovu*.

V první kapitole *Z Německa a Čech do Banátu, Bulharska a zpátky* (s. 9–60) podávající autoři obšírný přehled (snad až příliš obsáhlý vzhledem k už existující literatuře) o novověké kolonizaci středního Podunají po ústupu Osmanů, podílu Němců, Bulharů a Čechů na osídlování Banátu, jejich druhotné migraci do Bulharska a reemigraci. Další etnické skupiny dosídlenců jsou zmíněny jen okrajově a etnická selekce kolonistů není v textu zdůvodněna; čtenář se může jen domýšlet (z obsahu 2. kapitoly), proč výklad preferuje kolonisty z území dnešního Německa, katolické Bulhary a Čechy z Čech. Ovšem němečtí migranti přicházeli i z dalších krajů mimo dnešní Německo: z českých zemí (!), německých oblastí Slezska, Kraňska, Tyrolska ad. Podobně východiskem českých kolonistů nebyly jen Čechy, ale i Morava, jak prokázal např. M. Pavlásek. Konkrétně jihovýchodní hornatý Banát, odkud později přišli Češi do bulharského Vojvodova, byl, co se týče Němců a Čechů, osídlovaný výhradně z území Čech (viz např. V. Štěpánek). Výklad obsahuje některé nepřesnosti: Osídlování středního Podunají neskončilo po 70 + 40 letech od roku 1722 (s. 14), ale pokračovalo spontánně po celé 19. století a doznívalo až na počátku 20. století (viz J. Vaculík, J. Botík ad.); podobně i před rokem 1722 probíhaly masové spontánní migrace, které popisuje např. srbská literatura. Turecké obyvatelstvo se z území Bulharska nezačalo vystěhovávat (a uvolňovat pozemky) na konci 19. století (s. 27), ale už od počátku 19. století v souvislosti s ekonomickou a společenskou emancipací Bulharů, tedy před vznikem Bulharského knížectví (1878) a připojení Východní Rumelie (1885), kdy tyto migrace kulminovaly. Osmanská říše ovládala rozsáhlá území Balkánu už od druhé poloviny 14., ne 16. století (s. 11); například za symbolické datum dobytí Bulharska se považuje rok 1395. Teze o nepříznivém dopadu osmanského podmanění Balkánu na jeho vývoj (s. 11) byla po roce 1989 nahrazena diferencovanějším výkladem. Informaci o začátku pronikání jižních národů na Balkán od poloviny 14. století (s. 11) neumím ztotožnit s žádným historickým faktem. Uváděný jazykový rozdíl banátských Bulharů (Pavlikianů) od obyvatel Bulharska (s. 20) by bylo třeba upřesnit: jazykem Pavlikianů je bulharština, která je spolu s konfesí (katolictví) nejvýraznějším etnoidentifikačním

znakem této subetnické skupiny. Zvláštnostmi banátské (kodifikované) bulharštiny jsou písmo (latinka) a jazyková specifika, která majoritní Bulhaři subjektivně vnímají jako „jazykový rozdíl“. Několik problémů se týká regionálního vymezení: pro Srem není namíště užívat počestěnou variantu německého označení Syrmien (s. 12–13 ad.; v textu se střídá Srem a Syrmie); kontroverzní je užívání německého termínu v českém překladu Švábské Turecko pro historickou oblast Baranji/Baranyi; zavádějící je lokace „Banát a Vojvodina“: Vojvodina je novější název, který zahrnuje historické regiony Bačka, Srem, západní polovinu Banátu (!) a okrajově i další; obec Svata Helena se nachází ne v Západních, nýbrž Jižních Karpatech (s. 95).

Těžiště práce spočívá v následujících dvou kapitolách, ve kterých se autoři, každý ze svého zorného úhlu, věnují sídlu a domu Vojvodova. Vesnickou architekturou se zabývá víc disciplín, vedle etnologie a dějin architektury i kulturní historie, sídelní geografie, dějiny umění, sociologie, filologie, středověká archeologie, muzeologie; je také předmětem památkové ochrany. Každý z oborů ji studuje z jiného zorného úhlu a jinými metodami. Etnologie upustila od morfologického studia tvarosloví a struktury s dělením na dílčí témata (ve střeoevropském bádání zaužívané dělení na sídlo, dvůr, půdorys domu, stavební materiál a konstrukce, topeniště, estetika domu, dům a rodina). Nově se centrem zájmu namísto kultury stal člověk, namísto domu a obydlí život v domě (např. průkopnické práce S. Vukosavljeviće a A. Muraj).¹ K disciplínám studujícím vesnické stavitelství dlouho nepatřila antropologie, i když existovaly výjimky. Kapitoly o vesnické architektuře byly závaznou součástí antropogeografických regionálních monografií v Srbsku, Makedonii, Bosně, Hercegovině, Dalmácii a západním Bulharsku podle Návodu z roku 1896 Jovana Cvijiće,² srbského etnologa a antropogeografa evropského významu; a skvělou knihu o elementárním obydlí světa napsal na základě vlastních výzkumů v různých částech světa přední biologický antropolog Jan Jelínek.³ Roku 1989 se ke studiu obydlí širokých vrstev přihlásila historická antropologie prací Richarda van Dülmena,⁴ který na německém materiálu pojednal o domu z hlediska rodiny: bydlení, stravování, oblékání, rodina a domácnost, dětství a mládí, svatba, manželství, sexualita, stáří a smrt. Toto pojetí rozvíjí i Lenka Budilová, která zkoumá dům Čechů ve Vojvodovu jako sociální prostor, kde se realizují příbuzenské (generační, genderové) a další lokální sociální vztahy (sousedské, přátelské), ekonomické strategie, dědická praxe, migrační pohyby i kulturní představy. Naopak Bořivoj Kňourek se zaměřuje na materiální stránku domu: stavební materiál a konstrukce, půdorysné řešení, dvůr, dvorové stavby a sídelní urbanismus.

Každý z autorů tak rozebírá jiné aspekty domu vojvodovských Čechů a toto vícehlediskové zkoumání je nesporným přínosem. Každý také vychází z jiné heuristiky. Zatímco Budilová sleduje už zaniklou duchovní kulturu na základě výpovědí pamět-

-
- 1 Vukosavljević, Sreten: *Istorija seljačkog društva 2. Sociologija stanovanja*. Beograd 1965; Muraj, Aleksandra: *Živim znači stanujem*. Zagreb — Ljubljana 1989.
  - 2 Cvijić, Jovan: *Upustva za proučavanje sela v Srbiji i ostalim srpskim zemljama*. Beograd 1896. Téměř stovka monografií vyšla mezi lety 1902–1980 v řadě *Srpski etnografski sbornik*.
  - 3 Jelínek, Jan: *Střecha nad hlavou. Kořeny nejstarší architektury a bydlení*. Brno 2006.
  - 4 Dülmen, Richard van: *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit I. Das Haus und seine Menschen*. München 1989.

níků a historických písemných pramenů, Kňourek se opírá o početné reliktů domů přežívající do současnosti. V roce 2011 identifikoval v obci 73 původních domů, z nichž 42 bylo víceméně v původním stavu. Špatný stavebně technický stav nemalé části z nich a jejich malá obydlenost pravděpodobně brzy povede k jejich definitivnímu fyzickému zániku. Kňourkova práce tak má i hodnotu záchranného výzkumu; jeho terénní dokumentace je nenahraditelná a asi už nezopakovatelná. Rozdíly textů obou autorů ale neplynou jen z různých témat a heuristiky. Zatímco Budilová sumarizuje rozdílné interpretace v odborné literatuře, aplikuje různorodé aktuální vědecké teorie a shrnuje výsledky vlastních prací, Kňourek detailně rozebírá, čím se předchozí autoři ve svých tvrzeních liší, a materiál popisuje s důrazem na detail. Jeho výklad je nejpřínosnější v částech o konkrétním materiálu; naopak aplikace etnologických a dalších širších (historických ad.) sumarizujících poznatků a použití relevantních zdrojů jsou někdy neaktuální a problematická. „Dvojkolejnost“ podtrhuje i to, že každý z autorů napsal i svou část předmluvy a závěrečného shrnutí. Alespoň zde by si zvolený vícehlediskový přístup zasloužil kooperaci.

Druhou kapitolu *Vojvodovo — obec a dům* (s. 61–215) začíná B. Kňourek přehledem dosavadní nepočetné literatury o venkovském stavitelství Banátu. Upozorňuje na nové knižní práce německých badatelů, které ovšem v dalším textu nevyužívá. To se týká i kolektivní práce českých autorů *Czech villages in Roumanian Banat: landscape, nature, and culture*,⁵ která má tematicky styčné body s Kňourkovým pojednáním o vojvodovském domě a mohla být východiskem komparace domu vojvodovských Čechů namísto nedoložených tvrzení o podobnostech se sídly a domy dunajských Švábů. V souvislosti s hledáním kořenů vojvodovského sídla a domu autor vkládá podkapitolu *Venkovské stavitelství střední a jihovýchodní Evropy* (s. 68–105), ve které si klade náročný cíl podat nástin tradičního stavitelství postupně střední Evropy, středního Podunají, Banátu, české banátské obce Svatá Helena, západního Bulharska a katolických Bulharů v Banátu a v Bulharsku. Tento výklad poněkud problematizuje výběr použité literatury, nepodložená tvrzení a faktické chyby. Například pro popis tradičního stavitelství středního Podunají, z hlediska tématu stěžejní, jsou využité jen práce českých autorů, z nichž pouze dvě Václava Frolce pojednávají o Podunají; citovaný Václav Mencl (1980) se kolonizačním domem středního Podunají nezabýval a Josef Vařeka studoval v jihovýchodní Evropě sídla a domy Čechů, v nichž sice zasvěceně, ale jen okrajově charakterizoval i stavební kulturu dalších etnik. Navíc citované 30–50 let staré práce odrážejí dobový stav poznání a interpretace a Frolcův pokus o formální klasifikaci půdorysu v karpatsko-balkánské oblasti z roku 1989 se ukázal slepou uličkou a nebyl vědeckou obcí přijat. Sídla středního Podunají ani Vojvodovo nejsou formálně typologicky původem ulicovky (s. 74, 81, 112), u kterých plužina navazuje na dvory a zahrady; založena byla jako pravidelně hromadná sídla s řadovou zástavbou (osou sídla není jedna ulice, sídlo se formuje kolem víc ulic, pravouhle se křížících, paprscitých aj.). K funkci komunikace by bylo možné dodat, že ty nejen určovaly orientaci dvorových parcel, ale byly přímo sídelnětvor-

5 Brno 2014. Kapitola 2.3. *Vernacular architecture in Czech villages* je dostupná i na internetu: https://www.researchgate.net/profile/Vaclav_Fanta/publication/263850065_Vernacular_architecture_in_Czech_villages/links/0c96053c112f73f8b9000000.pdf — 23. 6. 2016

ným prvkem sídel (typické pro střední Evropu, absentující na Balkáně) a určovaly i orientaci uličních štítových, případně okapových průčelí domů („tváří“ domů); současně ale dvorové vstupy domu (zápraží) preferovaly sluneční orientaci, stejně jako v celém Podunají. Důvodem velké šířky ulic nebyla požární bezpečnost (s. 82), ale možné využití pro průchod a odpočinek vojska (obdobně důvodem nařízené výsady stromových alejí bylo zajištění stínu odpočívajícímu vojsku). Kňourek v textu opakovaně uplatňuje názor o kulturní převaze německých kolonistů — např. tvrzeními, že tento sídelní půdorys se vyskytoval zvláště v obcích většinově osídlených Němci (s. 112), že Vojvodovo se nejvíc podobá vesnicím, v nichž většinu tvořili dunajští Švábové (s. 213, 268) a že „v Banátu a Vojvodině [...] dunajští Švábové byli téměř dvě století hybnou silnou vývoje“ (s. 206). Ovšem nařízení vídeňské dvorské Komory ohledně zakládání kolonizačních sídel a stavby domů i reálná výstavba ve středním Podunají v období regulace nezohledňovala etnicitu kolonistů a na hospodářském a kulturním vzestupu historických jižních Uher v 18. a 19. století se podílela celá tamní multi-etnická společnost. Kolonizační domy byly od počátku ve většině středního Podunají trojdílné, o čemž svědčí mj. dva nákresy kolonizačních domů z roku 1771 pro dvě vesnice v temešvárské, nížinné části Banátu nebo staré domy ve Sremu.⁶ Počáteční dvojdílné půdorysné řešení z horského jihovýchodního Banátu nelze tedy zobecnovat pro kolonizační dům celého středního Podunají (s. 76), spíš bylo výjimkou. Nelze přijmout ani zobecnění, že na počátku kolonizace byly původní srbské a maďarské domy ve Vojvodině dvojdílné (s. 75); předchozí kulturní regres zde přinesl převahu elementárních jednodílných obydlí; dokládají to dobové relace projížďejících cestovatelů. Otopným zařízením nebyla „pouze pec“ (s. 166), nýbrž pec s ohništěm před jejím ústím (nebo inovativně pec a sporák); samostatná pec, v níž se i vařilo, byla charakteristická pro východní Evropu. Zmíněná podobnost s domem slovenského Podunají neplynula z pouhé příslušnosti k Panonské pánvi (s. 77), nýbrž ze skutečnosti, že domy kolonizačních vesnic byly stavěné podle jednotného (předem daného) schématu s navazující hospodářskou částí pod jednou střechou, jehož základem byla forma středoevropského půdorysu přízemního domu. Rozhodně tedy nelze souhlasit s tvrzením, že „základem pro návrh uspořádání dvora se stala modifikovaná forma středoněmeckého dvora a středoněmeckého domu“ (s. 83). Problematika kolonizačních sídel a domů středního Podunají byla nově zpracována s využitím i maďarské, rumunské a srbské odborné literatury a pramenů v knize *Obydlí v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských*,⁷ z níž mohl autor získat k problematice kolonizačních sídel a domů středního Podunají aktuální interpretace problematiky a další faktografické poznatky, stejně jako k problému terminologického vymezení „konku“ (s. 76) jako nadkryté (sloupové, případně i hrazené polouzavřené) násypy.⁸

O oblasti, ve které leží Vojvodovo, Kňourek říká, že venkovské stavby regionu nijak neovlivnily počátky Vojvodova ani jeho domy (s. 101); přesto zařazuje do svého

6 Kojić, Branislav: *Seoska kuća i seosko naselje u Vojvodini. Letopis Matice srpske* 142, 1966, s. 473; týž: *Stara gradska i seoska architektura u Srbiji*. Beograd 1949, s. 176–178.

7 Langer, Jirí — Bočková, Helena: *Obydlí v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských. Syntéza mezinárodního výzkumu*. Ostrava 2010, s. 396–398.

8 Tamtéž, s. 168.

výkladu podkapitoly o vesnickém stavitelství regionu. Ten ovšem problematicky představuje tradičním stavitelstvím západního Bulharska (s. 101–103) podle Frolcovy práce o Sofijsku z roku 1966 se zobecněním, že tamní „úroveň bydlení na vesnicích i ve městech byla nízká“ (s. 101). Západní Bulharsko bylo v 19. století nejzaostalejší kraj snad z celého území dnešního Bulharska. To se ale netýkalo Orjachovska, resp. celého Beloslatinska, kde roku 1900 vzniklo Vojvodovo. Zdrojem informací o regionálním stavitelství může být studie jednoho z nestorů studia tradiční architektury v Bulharsku Georgi Kožucharova o vesnickém domě severozápadního Bulharska,⁹ ovšem s přihlédnutím k tomu, že ve vesnicích Belostatinska hrálo v balkánském srovnání nebývale velkou roli polní hospodářství a dokonce zde přinášelo prosperitu a že sídla i domy Beloslatinka byly v rámci severozápadního Bulharska výjimečně rozvinuté. Už Konstantin Jireček, který navštívil region v letech 1880 a 1881, psal o rozkvětu tamních vesnic ležících na zvláště úrodné půdě. Vesnice v dolním Podunají na Orjachovsku patřily k největším na Balkáně: v 80. letech 19. století mělo šest po 2–3 tisících obyvatel a Kneža dokonce přes 4 tisíce, zatímco například v Makedonii se považovaly za velké již vesnice o víc než 80 domech (cca 500 obyvatel). *Za ústím Iskru... začíná se kraj Rachovský... Kraj okolní donedávna byl velmi pustý, ale nyní při znamenité úrodnosti své silně se zalidňuje... s vinicemi podél Dunaje... ale dále uvnitř nás překvapuje bezlesost krajiny... Tento nedostatek dříví je příčina, proč v Rachovsku, Lomsku a Vidinsku často celé vsi mají chalupy jen podzemní... Zle byly stíženy tyto krajiny na počátku našeho století... Celé obyvatelstvo uteklo... kupř. ves Kneža stála pusta mnoho let... Opětné zalidnění... nejsilnější příliv osadníků byl... bulharský, hlavně z Balkánu Tetevenského... Nových osad nezakládáno; zato staré vsi, mající velká území se znamenitou půdou, vzrostly tak silně, že mnohé z nich nyní jsou již malými městy; někdejší ves, nyní „gradec“ (městys) Kneža se svými 4389 obyvateli je lidnatější nežli Rachovo samo.*¹⁰ Todor Zlatev, druhý nestor studia tradiční architektury v Bulharsku, otiskl roku 1930 příklady dvou hospodářství v Kneži se 100 a 140 dekarů půdy, tj. 10 a 14 ha. Takto velká a prosperující rodinná rolnická hospodářství se nenacházela ani v největší nížině Balkánského poloostrova Thrácké, ani v Prilepsko-bitolském poli, největší a nejúrodnější 90 km dlouhé balkánské kotlině. Podle Zlatevových nákrešů měl jeden ze dvorů plochu 1000 m², druhý se funkčně skládal ze tří částí,¹¹ ve dvorech bylo devět druhů dvorových staveb a obytný dům na vysoké podezdívce měl čtvercovitý půdorys se třemi uzavřenými místnostmi a čtvrtou otevřenou rohovou vstupní terasou s vnějšími schody; mimoto byly ve dvoře ještě dvě spací komory.¹² Shodně s okolními Bulhary i nově příchozí vojvodovští Češi zde preferovali polní práce na úkor zahradnických (zeleninu kupovali od blízkých sezonních bulharských zelinářů), zatímco na Balkáně nezbytnou součástí rodinného hospodářství bylo samozásobitelské zahradnické pěstování zeleniny, luštěnin ad. Banátští Češi

9 Kožucharov, Georgi: Starata selska kážta v Severozapadna Bălgarija. In: *Kompleksna naučna ekspedicija v Severozapadna Bălgarija prez 1956 g.* Sofija 1958, s. 57–112.

10 Jireček, Konstantin: *Cesty po Bulharsku.* Praha 1888, s. 196–198.

11 K tématu víc Bočková, Helena: Vícedílný dvůr na Balkáně — specifický fenomén mediteránní tradice v Evropě. *Český lid* 95, 2008, s. 191–209.

12 Zlatev, Todor: *Bălgarskata kážta v svojat arhitektoničen i kulturno-istoričeski razvoj I. Selska kážta.* Sofija 1930, s. 124–125.

tedy přicházeli na Balkáně do regionu s antropogeografickými charakteristikami spíš střeoevropskými. I to mohlo přispět k úspěšnému uplatnění kolonizačních zkušeností z Panonské nížiny při sekundární migraci banátských Čechů, Pavlikianů a Němců do severního Bulharska.

Logickým pokračováním výkladu by bylo představení domu bulharských obyvatel samotného Vojvodova, které ale chybí s odůvodněním, že s původními domy Čechů nemá mnoho společného (s. 195). Ovšem na zveřejněných fotografiích domů vojvodovských Čechů (s. 144, 147, 192) lze nalézt zajímavý balkánský prvek, tenké dřevěné sloupy kryté náspy s dřevěnými, na koncích zdobně profilovanými polštáři. Ty byly typické pro Balkán od Bulharska po Řecko a Bosnu a nejsevernějším výskytem tohoto prvku byl Srem, zatímco severněji v Panonské pánvi se užívaly mohutné kamenné pilíře. Jejich užití v českých domech Vojvodova je o to zajímavější, že se vyskytovaly i u Pavlikianů (v západním Banátu i v nově založených vesnicích v severním Bulharsku);¹³ nabízí se otázka zdrojů a cest jejich akulturace. Absence stodoly a přítomnost špýcharu (na obilí nebo kukuřici; v textu pod bulharským označením perského původu „hambar“) ve dvoře českých stavení ve Vojvodovu odpovídá vybavení dvora osídlenců v Banátu i balkánské tradici.

Větší část druhé kapitoly pojednává o Vojvodovu: urbanismu sídla a domu Čechů (s. 106–205). Je původním autorským přínosem B. Kňourka a pramenně nejhodnotnější částí jeho textu. Autor neomezuje svůj zájem kritériem tradičnosti nebo původnosti (vernakulárnosti). Do popisu a analýzy zahrnuje i místní veřejné stavby a témata jako infrastruktura, stavebně technický stav domů, jejich obydlenost a budoucnost či ekologická stopa vojvodovského domu; výklad podle dílčích témat doplňuje popisy a nákresy tří vybraných domů. Kňourek řeší i problém, že domy vojvodovských Čechů získaly v místě přívlastek „české“, což dává do souvislosti s jejich staviteli a obyvateli, rozhodně ne s domem v Čechách (s. 212, 267–268). Takto deklarovaná etnicita není neobvyklá v etnicky smíšeném prostředí, kde jednotlivé skupiny sebe nebo ty druhé ztotožňují s kulturními odlišnostmi. Např. ve Vojvodině dostal nálepku etnicity výměnek jako německý nebo spací komora *vajat* a nízké plošiny na spaní a nízká ohniště jako srbské. Je škoda, že ohledně dalších domů ve Vojvodovu, místních Bulharů, části domů Čechů ze 40. let a novostaveb se autor spokojuje konstatováním jinakosti: nové domy „mají jiné dispoziční řešení a jsou z pálených cihel (s. 195). Tato komparace čeká na dalšího badatele. Je např. otázkou, zdali přistěhovalí Bulhaři, kteří se usazovali v prázdných českých domech, nepřizpůsobovali bydlení v nich balkánským kulturním zvyklostem (posílení obytné funkce vstupní místnosti, změna topeniště, trvalé využití komory pro spaní mladého páru, prolomení samostatného vstupu z náspy do obytné komory ad.) a zdali nové domy, které si začali stavět v obci po odchodu Čechů, nebyly „českými“ domy nějak ovlivněné.

V souvislosti s urbanismem Vojvodova (pravidelně hromadné sídlo s šachovnicovým uspořádáním) se autor snaží dopátrat osoby projektanta a neznámého autora urbanistického projektu Vojvodova z roku 1900 dává do souvislosti s projektanty obcí založených v Bulharsku v letech 1887–1892 banátskými Bulhary; ve dvou z nich svatothelenští migranti krátce pobývali před založením Vojvodova. Odhalení konkrétní

13 Za informaci děkuji M. Jakoubkovi.

osoby by bylo zajímavé, ale zásadní je, že regulované kolonizační vesnice Panonské pánve se staly vzorem i pro okolní oblasti od Zadunají na západě po Sedmihradsko a rumunské Valašsko na východě a Srbsko na jihu. Podobně i Bulharské knížectví v úsilí po poevropštění přistupovalo k regulaci městských i vesnických sídel. Již roku 1881 byla vydaná *Pravidla pro stavbu soukromých budov v městech*, avšak v praxi až do roku 1891 nebyla v Bulharském knížectví regulovaná ani jedna už existující vesnice a první zákon řešící otázku regulace sídel byl schválen až roku 1897. Postupně i ve vesnickém prostředí se začalo prosazovat částečné narovnávání ulic a vymezovala se regulační linie. Zároveň ale mnohé nově vznikající vesnice regulační nařízení příliš nerespektovaly (například vesnice zakládané běženci po balkánských válkách a první světové válce).¹⁴ V těchto souvislostech vynikají nově zakládané regulované vesnice v Bulharsku spojené s druhotnou migrací z Banátu. B. Kňourek je interpretuje jako poslední, sekundární projev kolonizace Banátu (s. 268). Tento jeho výklad, důkladně pramenně podložený, je jedním z nesporných vědeckých přínosů práce. Je příspěvkem k poznání mechanismů difuzního šíření kultury spojeného s migracemi lidí. Vlivem kolonizací na inovace sídel a tradičního domu v Evropě se zabýval Jiří Langer (německé, valašské, ruského Severu, finské ve Švédsku, holandské v Polsku, rybářské švédského pobřeží).¹⁵ V této souvislosti je na místě připomenout, že hospodářská obnova Dolních Uher po ústupu Osmanů je označovaná za nejrozsáhlejší přímou a řízenou regulaci výstavby vesnic v evropských dějinách. Příklad Vojvodova ukazuje, že její význam geograficky přesáhl Panonskou pánev a zasáhl i do severních částí Balkánu. Ke Kňourkově interpretaci nových sídel v severním Bulharsku zakládaných na zeleném drnu migranty z Banátu podle tamních kolonizačních pravidel lze dodat, že obdobně vytvořil proces regulované kolonizace Panonské pánve jistý rustikální sloh vesnického domu, který získal prestiž i v okolních oblastech (u „českých“ domů ve Vojvodovu např. sedlové střechy a domový štít, v Bulharsku neužívané).

Třetí kapitolu *Kulturní a sociální rozměry vojvodovského domu* (s. 217–264) zpracovala Lenka Budilová. Zajímají ji společenské a duchovní aspekty a souvislosti domu. Příznačně říká, že se snaží dům „zaldit“. Přitom kombinuje a střídá zorný úhel z pohledu aktérů a vnější hodnotící přístup badatele. Popisně, analyticky a interpretačně sleduje širokou škálu dílčích témat: kdo, s kým, jak a proč ve vojvodovských domech žil, jaké byly sociální vazby uvnitř domů a mezi nimi. Popisuje funkční využití a vnitřní vybavení domu, lokální českou domovou terminologii (s výjimkou označení *konk* svědčí o kulturním přetrvávání), řešení rezidence (kombinace patrilokální rok po svatbě a neolokální), vliv sociální diferenciacce na podobu domu, velikost a strukturu domácností. Rodinnou domácnost nazírá jako dynamický jev, pojednává o jejích reprodukčních cyklech (dostatek půdy dovoloval osamostatňování mladých rodin), strategiích, kterými reagovala na demografické pohyby, a o vnitřních autoritativních vztazích v souvislosti s danými statusy jednotlivých členů podle věku, genderu a příbuzenství. Nakonec rozebírá sociální vztahy mezi rodinnými domácnostmi v rámci obce: příbuzenské, sousedské, přátelské, generační. Velkým přínosem výkladu je autorčino rozlišování vztahů normativních a reálných.

¹⁴ *Planirane na bǎlgarskoto selo*. Sofija 1956, s. 35–45.

¹⁵ Langer, Jiří: *Lidové stavby v Evropě*. Praha 2010, s. 104–120.

V textu je několik drobných nepřesností: pec vyhřívající světnici stála ve světnici, ne v síni (s. 221) bez ohledu na umístění jejího ústí, odkud se do ní přikládalo; trojdílný a tříprostorový dům nejsou synonyma (s. 221, 227); vojvodovský dům byl trojdílný tříprostorový, zpočátku i dvojdílný a z textu není jasné, jak půdorys rozvíjelo pozdější budování domu se třemi světnicemi bohatšími rodinami. Poněkud zavádějící je termín rozměr(y) v abstraktním významu v názvu kapitoly i celé knihy, který u domu a sídla může evokovat představu měření. Za problém považuji zaměňování a volné střídání termínů dům a domácnost (v názvech podkapitol i v textu) jako analytických kategorií; navíc ruší i jazykově. Termín domácnost byl vymezený historickými demografy a cambridgskou školou rodinných studií. Autorčino vysvětlení, jak tyto pojmy chápe, není konzistentní: zkratkovitě vymezuje společně dům a domácnost jako jednotku (jen) ekonomickou (s. 240, 242–243, 266) a současně se hlásí k Lévi-Straussově pojetí domu jako sociální instituce (s. 219). U samotných vojvodovských Čechů přitom konstatuje absenci pojetí domu jako nedílné (korporované) jednotky a terminologické rozlišování rodiny a domu.

U některých sociálních jevů, které Budilová u vojvodovského domu popisuje, se nabízí srovnání s balkánskými reáliemi, resp. uvažování o možné akulturaci. To se týká např. kupování stavební parcely mladému páru rodiči ženicha, zřizování nové hostinské světnice, letní využívání nadkryté náspy ke stolování, absence čeledínů a děveček v rolnických domácnostech. V jiných záležitostech se vojvodovští Češi od Balkánců odlišovali. Přestože se Češi v severozápadním Bulharsku ocitli v kraji dosud živé zádruhy (tj. na Balkáně komplexní rodiny alespoň v jedné generaci s laterálním uspořádáním), jejich rodinné struktury to nepoznamenalo (až na výjimečné dočasné soužití rodiny hospodáře a dvou ženatých synů). Nevěsta dostávala věno (půdu jako dědický nárok, přičemž dcery dostávaly poloviční podíl než synové), zatímco balkánská tradiční společnost uznávala v recentní době jen dědické nároky synů (dcery dostávaly výbavu: oděv, šperky, bytové textilie, kávová konvice, truhla). Až nové balkánské národní státy se snažily uzákonit dědické právo dcer podle západoevropských vzorů; např. v Bulharském knížectví zákon z roku 1906 stanovil, že i dcery mají právo dědit, i když polovinu než synové. Ovšem vynutitelnost byla malá a ještě v polovině 20. století dcery po smrti otce často dědický podíl nedostaly. Řešení věna u vojvodovských Čechů mohlo tedy souviset i s dodržováním bulharských zákonů. Zajímavá je modifikace jednonástupnické rodiny, která vybízí ke srovnání s řešením dědictví a následnictví u českých a dalších dosídlenců ve středním Podunají a případně i s nedílnou balkánskou rodinou.

Odborníkům nabízí kniha náměty k úvahám o formování, fungování, vzájemném působení a proměnách různých kulturních tradic a inovací, zájemcům o krajany nový kamínek do mozaiky jejich životů a osudů.